

بازشناسی حقوق متقابل اعضای خانواده در سبک زندگی رضوی*

- سهراب مروتی^۱
- فرشته دارابی^۲

چکیده

امام رضا علیه السلام به عنوان یکی از ارکان مهم مکتب انسان‌ساز اسلام در طول تاریخ پر افتخار این دین آسمانی همواره توجه همگان را به خود جلب نموده است. به گونه‌ای که زندگی و سیره ایشان سبک ممتاز و مهمی از زندگی است که به حق الگویی جامع را برای تمامی مسلمانان از خود به یادگار گذاشته است. این امام همام علیه السلام بیشترین توجه را به والایی خانواده داشته‌اند. از این رو، این نهاد مقدس را کانون تربیت می‌شمرند. نیک‌بختی و بدبختی جامعه انسانی را نیز به صلاح و فساد این بنا وابسته می‌دانند. ایشان هدف از تشکیل خانواده را تأمین نیازهای عاطفی و معنوی انسان از جمله دست‌یابی به آرامش برمی‌شمارند.

بر این اساس در تحقیق حاضر تلاش شده است که با نگاهی درون دینی، و با

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۰/۹ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۲/۱۲.

۱. دانشیار دانشگاه ایلام

۲. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث - مدرس دانشگاه آزاد واحد آبدانان (نویسنده مسؤول) fereshtehdarabi@yahoo.com

استناد به آموزه‌های رضوی نکات ظریف و زیبایی از سبک زندگی رضوی بیان نماید. در ابتدا به تعریفی جامع از خانواده، اهمیت بنیان خانواده و سپس وظایف و حقوق اعضای خانواده در قبال همدیگر می‌پردازد. این پژوهش با روش کتابخانه‌ای - اسنادی به تحلیل محتوای کیفی^۱ انجام گرفته است. واژگان کلیدی: سبک زندگی رضوی، خانواده، حقوق متقابل، والدین، فرزندان، سعادت.

مقدمه

خانواده هسته نخستین تشکیل ساختمان جامعه به شمار می‌رود؛ زیرا عواملی همچون عشق، محبت و عاطفه را در وجود انسان‌ها ریشه‌دار می‌نماید. آیین اسلام حقوقی برای اعضای آن به وجود می‌آورد که با مراعات و اجرای آن، صفا و صمیمیت همچون چشمه‌ای جوشان در خانواده جاری می‌گردد. نقش خانواده و اثر آن در انسان همیشگی است. خانواده به علت حصارگری که بر اطراف خود دارد، مانع بروز بسیاری از فجایع و جنایات است. هنگامی که این حصار شکسته یا برداشته شود، نابسامانی و آشفتگی به وجود می‌آید و در نهایت زمینه بروز انحرافات و آسیب‌ها فراهم می‌گردد. همسران موفق کسانی هستند که در گذر از مراحل سخت با در نظر گرفتن حقوق متقابل یکدیگر، سر بلند بیرون می‌آیند. زن و مردی که با اختیار و اراده خود با هم ازدواج می‌کنند باید برای رسیدن به آرامش تلاش کنند؛ چرا که به عکس این تصور خام، که ازدواج به خودی خود باعث خوشبختی می‌شود، ازدواجی که با ساختن زندگی و لحظات آرام شکل می‌گیرد، ضامن خوشبختی محسوب می‌شود. از طرف دیگر فرزندان هر خانواده‌ای به عنوان ثمره و میوه این کانون مهم، ناظر بر رفتار والدین خویش هستند. والدین علاوه بر رعایت حقوق همدیگر باید در حق و حقوق فرزندان خویش کوتاهی ننمایند تا فرزندان ایشان نیز در اجرای حقوق والدین سهل‌انگاری نکنند. در نهایت باید هر کدام از این ارکان خانواده حق و حقوق‌هایشان را شناخته و رعایت نمایند تا شالوده و بنیان خانواده از هرگونه اختلاف و آسیب در امان بماند.

امام رضا علیه السلام به عنوان هشتمین طلوعه‌دار این آیین الهی به تمام جوانب و جزئیات سعادت دنیوی و اخروی خانواده توجه داشته است. به عنوان نمونه ایشان در روابط بین اعضای خانواده یک اصل کلی جالب که حائز پیامی روان شناختی است، مطرح می‌فرمایند: «برخورد خود را با افراد کوچک و بزرگ زیبا و نیکو گردان» (حجازی، ۱۴۰۶ق، ۴۰۰). این اصل از یک طرف در حسن معاشرت و بهبودی آن تأثیری فراوان دارد، و از طرف دیگر می‌تواند برگرفته از فرمایش رسول اکرم صلی الله علیه و آله باشد که می‌فرمایند: «بهترین شما کسی است که برای اهل خانه‌اش نیکو باشد و من نیکوترین شما برای خانواده‌ام هستم» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۰، ۲۷۱). بر این اساس آموزه‌های رضوی، متصل به گیرنده وحی الهی، برگرفته از آموزه‌های اصیل ایشان و به تبع آن قرآن کریم می‌باشد.

پژوهش حاضر به دنبال این است که با کنکاش و جستجو در سیره امام رضا علیه السلام نکات ظریف و زیبایی از سبک زندگی رضوی را بیان کند و دریابد که این امام همام علیه السلام برای تداوم و بقای مهم‌ترین رکن و هسته جامعه بشری به چه حقوق و تکالیفی اشاره داشته‌اند.

تعریف خانواده

در جوامع انسانی، خانواده به گروهی از افراد گفته می‌شود که با یکدیگر از طریق هم‌خونی، تمایل سببی، و یا مکان زندگی مشترک وابستگی دارند. خانواده در بیشتر جوامع، نهاد اصلی جامعه‌پذیری کودکان است (اعزازی، ۱۳۸۵، ۶۵).

اسلام خانواده را گروهی متشکل از افراد، دارای شخصیت مدنی، حقوقی و معنوی معرفی می‌کند که هسته اولیه آن را ازدواج مشروع زن و مردی تشکیل می‌دهد. براساس آن رابطه زوجیت بین زن و مرد برقرار شده و در پس آن طرفین دارای وظایف و حقوق جدید می‌شوند (قائمی، ۱۳۸۲، ۳۴).

بر این اساس خانواده در اسلام به عنوان یک واحد اجتماعی در نظر گرفته شده و چیزی بیش از مجموعه افرادی است که آن را تشکیل می‌دهند. یکی از

شواهد این امر، مسؤولیت افراد در قبال خانواده در جنبه‌های اقتصادی و تربیتی است. در قرآن به سعادت اخروی فرد در کنار خانواده او توجه شده و خداوند از انسان‌ها می‌خواهد نه تنها خویش، بلکه خانواده خود را از گرفتاری و عذاب اخروی محافظت کنند؛ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾ (تحریم/۶)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خودتان و کسانتان را از آتشی که سوخت آن، مردم و سنگ‌هاست حفظ کنید.

بنابراین خانواده تنها مکانی برای کنار هم قرار گرفتن افراد نیستند، بلکه کانونی برای ساختن افراد و آماده شدن برای ظهور در اجتماع و به عهده گرفتن وظایف مهم و خطیر جامعه است.

اهمیت خانواده

خانواده یک واحد اجتماعی است که هدف اساسی آن، تأمین سلامت روانی برای سه دسته است؛ زن و شوهر، پدر و مادر و فرزندان. همچنین هدف، ایجاد آمادگی برای برخورد و رویارویی با پدیده‌های اجتماعی است.

به اعتقاد روان‌شناسان، آرامش و اطمینانی که برای همسران و حتی اعضای دیگر خانواده در محیط بهنجار ایجاد می‌شود، در هیچ جایی حاصل نمی‌گردد و محیط آن، امن‌ترین و رضایت‌بخش‌ترین بستر برای ارضای نیازهای روانی، به ویژه تأمین آرامش روانی می‌باشد. محبت، غمخواری و پذیرش یکدیگر، که از مهم‌ترین مؤلفه‌ها و ضروریات زندگی اجتماعی است، به بهترین وجهی در خانواده تأمین می‌شود (بورنستین، ۱۳۸۰، ۱۳-۱۲). مؤید این مطلب نیز در آیه شریفه آمده است: ﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ﴾ (فرقان/۷۴)؛ و کسانی‌اند که می‌گویند: پروردگارا، به ما از همسران و فرزندانمان آن ده که مایه روشنی چشمان [ما] باشد. این آیه بر اهمیت خانواده و پیش‌آهنگی آن در تشکیل جامعه نمونه انسانی اشاره دارد، چنان که پیوندهای سالم و درخشان خانوادگی را ایده‌آل پرهیزکاران معرفی می‌کند.

لذا خانواده در حفظ و گسترش قدرت یک جامعه و همچنین انحطاط تباهی ملت‌ها نقش اساسی دارد؛ چنان که به لحاظ اهمیت خانواده در اصل دهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آمده است: «آن جا که خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوطه باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد» (اشرفی، ۱۳۷۵، ۱۵).

در درون واحد اجتماعی خانواده، پدر و مادر از آغاز تولد کودک به عنوان الگو برای آنان مطرح هستند، نقش و معنای اهمیت خانواده در بهسازی وضعیت بشر نیز در همین واقعیت نهفته است. در نگاه پیشوایان دین، باورها، چگونگی زندگی، عادت‌ها، تمایلات و اهداف والدین از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر کودکان هستند. بنابراین نوع رفتار والدین در هماهنگی سازی خواست‌ها و تمایلات خودشان از یک سو و تمایلات خانوادگی و اجتماعی از سوی دیگر و همچنین تلاش پیوسته آنان برای تأمین رفاه و سلامتی روانی خانواده و نوع برخوردشان با وظایف دینی و اجتماعی از عوامل ایجاد هسته تعاون و همکاری اجتماعی در کودک شمرده می‌شوند.

ارزش و اهمیت خانواده پیش از هر چیز بر پایه مودت و دوستی بین اعضای آن استوار است؛ اعضای که انجام حقوق متقابل آنان را در کنار یکدیگر نگاه داشته است و اگر این جریان براساس دوستی و تفاهم و برکنار از منیت‌ها ادامه یابد به کمال انسانی مورد انتظار خواهد انجامید. از نگاه قرآن، خانواده، مدرسه محبت و دوستی است. با توجه به آیه شریفه ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ (روم/۲۱)؛ و از نشانه‌های او این که از [نوع] خودتان همسرانی برای شما آفرید تا بدان‌ها آرام گیرید، و میان‌تان دوستی و رحمت نهاد. آری، در این [نعمت] برای مردمی که می‌اندیشند قطعاً نشانه‌هایی است.

علامه طباطبایی رحمته الله علیه در تفسیر این آیه آورده‌اند: «یکی از روشن‌ترین

جلوه‌گاه‌ها و موارد خودنمایی مودت و رحمت، جامعه کوچک خانواده است، چون زن و شوهر در محبت و مودت ملازم یکدیگرند، و این دو با هم و مخصوصاً زن، فرزندان کوچک‌تر را رحم می‌کنند، چون در آنها ضعف و عجز مشاهده می‌کنند، و می‌بینند که طفل صغیرشان نمی‌تواند حوائج ضروری زندگی خود را تأمین کند، لذا آن محبت و مودت وادارشان می‌کند به این که در حفظ و حراست، تغذیه، لباس، منزل و تربیت او بکوشند، و اگر این رحمت نبود، نسل به کلی منقطع می‌شد، و هرگز نوع بشر دوام نمی‌یافت» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، ۲۵۰).

اهمیت بنیان خانواده در روایات فراوانی آمده است. به عنوان مثال پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: «در اسلام هیچ نهادی محبوب‌تر و عزیزتر از تشکیل خانواده در نزد خداوند بنا نشده است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۰، ۲۲۲). هم‌چنین نظام خانواده از چنان جایگاه و مقام شایسته در اسلام برخوردار است که حتی تأثیر روی ثواب عبادت و بندگی می‌گذارد، تا جایی که دو رکعت نماز کسانی که تشکیل خانواده داده‌اند برتر از عبادت فرد مجردی است که شب و روز نماز بخواند. چنان که امام باقر علیه السلام فرموده است: «دو رکعت نماز مرد معیل افضل و بهتر از نماز مرد مجردی است که شب را به عبادت بایستد و روز را با روزه سپری کند» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ۷). این روایات و نیز روایاتی قریب به این مضمون که در متون اسلامی، وارد شده به خوبی جایگاه و ارزش والای خانواده را تعیین می‌کنند.

تکالیف مرد

مرد در خانواده دارای مسؤولیت‌های بسیار وسیع و سنگین است. نمی‌خواهیم مدعی شویم که او نخستین رکن خانواده است؛ ولی می‌گوییم او در خانواده رکنی مهم و دارای موقعیت بسیار اساسی است. او را رئیس خانواده ذکر کرده‌اند، ولی فراموش نکنیم که رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: رئیس یک

قوم و گروه، خادم آن است (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ۲۰۵). او موجودی خردورز در عرصه حیات، برخوردار از توان بدنی برتر و قدرت هدایت و صیانت اعضاست و طبعاً باید از سرمایه‌گذاری جسمی و ذهنی در اداره خانواده و انجام وظیفه و مسؤولیت دریغ نوزد. در اندیشه رضوی برای او مسؤولیت‌های متعددی است که مهم‌ترین آنها عبارت است از:

۱. حسن خلق (خوش رفتاری)

مرد خانواده برای این که بتواند بر افراد تحت سرپرستی‌اش خوب حکومت کند و روابط معنوی را بین آنها محکم سازد، باید با آنان به گرمی و گشاده‌رویی برخورد کند، پاک و مؤدب سخن گوید، همچنین با دیده تحسین و احترام به ایشان بنگرد. شوهر لایق و شایسته کسی است که جز با زبان محبت و تکریم با همسرش سخن نمی‌گوید و همواره از خزانه دلش، کلام زرین، گفتار شفافبخش، درمان‌گر جان و آرامش‌گر روان را برگزیده، در فضای سرشار از نشاط و آرامش تقدیم همسرش نماید.

امام رضا علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت نقل می‌کند که حضرت فرموده است: «در قیامت آن کس به من نزدیک‌تر است که در دنیا خوش اخلاق‌تر و نسبت به خانواده خود نیکوتر باشد» (حجازی، ۱۴۰۶ق، ۶۷). هم‌چنین در روایتی دیگر از ایشان نقل شده است که: «بهترین شما کسی است که در برخورد با مردم نرم‌تر و مهربان‌تر باشد و ارزش‌مندترین مردم کسانی هستند که با همسران‌شان مهربان و بخشنده‌اند» (بحرانی اصفهانی، ۱۳۸۲، ج ۱۱، ۹۰۹).

قلب شادمان و چهره‌ای شکوفان، یک سرچشمه شادی است که همه چهره‌ها را که پیرامون آن گرد آمده‌اند، شکفته و خندان می‌سازد. هیچ نیرویی نمی‌تواند با کانون خانواده یا توده دوستانی که در آنجا لبخند و شادی حکم‌فرماست، رقابت کند. کسی که دارای این صفت نیکو است و به طور دائم از آن برخوردار است، تأثیر شگرف و چشم‌گیری روی دوستان و خویشان و نزدیکان خواهد

داشت و وجودش برای همه آنها نعمتی آسمانی است و فرزندان که در این گونه کانون‌های گرم و پرنشاط پرورش یابند، در آینده افرادی فعال، مؤثر، خدمت‌گزار، گشاده‌رو و خوش اخلاق خواهند بود و به عکس معمولاً کسانی که بدخلق و ناراحت و قیافه‌ای افسره دارند، در خانواده‌هایی بزرگ شده‌اند که از این نعمت بی‌بهره بوده، پدر و مادرشان غالباً در زندگی، اختلاف و کشمکش داشته‌اند. لبخند و تبسم داشتن به معنی راضی بودن است و بزرگ‌ترین نعمت‌هایی که موجب سعادت و خوشبختی انسان می‌گردد، همین رضایت و خشنودی است و چهره شاد و خشنود داشتن، ضمیر را روشن و حل بسیاری از مسائل را سهل و آسان می‌سازد.

۲. تکریم و ارج‌گذاری زن

مرد بایستی به همسر خود، به خصوص در حضور دیگران، احترام بگذارد. این احترام باید توأم با صمیمیت و مهربانی باشد. زن نیازمند دریافت محبت و احترام از شوهر است، به ویژه هنگامی که در حضور دوستان و آشنایان قرار داشته باشد. این امر باعث می‌شود که زن از داشتن شوهر احساس افتخار و سربلندی کند و این احساس، شوق او را به زندگی زناشویی، و آمادگی وی را برای گذشت و بردباری در برابر محرومیت‌ها و سختی‌های احتمالی بیشتر می‌کند.

امام رضا علیه السلام از رسول اکرم صلی الله علیه و آله روایت کرده است که: خداوند تبارک تعالی بر زنان و دختران رئوف‌تر است تا مردان و پسران و هر مردی که زنی را که محرم اوست، خوشحال کند، خداوند روز قیامت خوشحال و مسرورش خواهد گرداند (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۶، ۶).

معمربن خلاد گوید: امام رضا علیه السلام فرمود: «اهل و عیال انسان، اسیر نعمت‌اند، شایسته است هرگاه خداوند به کسی نعمت وافر دهد، بر اسیران خانواده‌اش وسعت دهد و بر آسایش آنان بیفزاید و سهمی بودن او در فعالیت‌های اجتماعی، حق مدنی، حق مالکیت، خرید و فروش و بخشش» (همان، ج ۴، ۱۱).

بر این اساس در فرمایش‌های حضرت امام رضا علیه السلام آن گاه که سخن از «زن» می‌رود و بیان نقش و موقعیت او مطرح می‌شود، حضرت او را در سطح یکی از ارکان مهم زندگی برشمرده و دیگران را به مهر و ارج گذاری و تکریم مقام وی دعوت نموده است.

۳. تأمین رفاه و آسایش خانواده

هرگونه کار ثمربخش در هر مقیاس، برای اداره زندگی خود و خانواده، از اساسی‌ترین و سازنده‌ترین برنامه‌های زندگی یک مرد مسلمان است و بدون آن زندگی مفهوم خود را از دست خواهد داد، و به صورت مرگ گونه‌ای درمی‌آید. حضرت به این موضوع کاملاً اشراف داشتند و فرمودند: سزاوار است مرد غنی و متمکن به زندگی خانواده خود توسعه دهد و آنان را از رفاه و آسایش کافی برخوردار کند تا آنان به علت سخت گیری او و محرومیت خودشان، تمنای مرگ وی را ننمایند (نراقی، ۱۳۷۷، ج ۲، ۱۴۱؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۵، ۱۳۲). امام رضا علیه السلام به موضوع برنامه‌ریزی و توجه و تدبیر مرد نسبت به تقدیر معیشت در زندگی توصیه نموده و فرموده است: برای فرد باایمان سزاوار است در صورت نبودن امکان و توانایی در زمستان از خوراک افراد خانواده بکاهد و به وسایل گرمایی آنان بیفزاید (مجلسی، ۱۴۰۶، ج ۶، ۲۶۰).

از دیدگاه امام رضا علیه السلام کار و کوشش برای تأمین رفاه خانواده شعبه‌ای از جهاد محسوب می‌شود و فرد تلاش‌گر به عنوان مجاهد راه خدا و گاهی برتر از آن شناخته شده است. حضرت علیه السلام می‌فرمایند: کسی که برای رفع نیازمندی خانواده با کار و تلاش به دنبال کسب مال می‌رود، دارای پاداشی بزرگ‌تر از مجاهد در راه خداست (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۲، ۴۳).

فهم این نکته که چرا موقعیت چنین افرادی برتر است، چندان مشکل نیست؛ زیرا اولاً مجاهدان گاهی حافظ وضع موجود جامعه‌اند، اما کارگران لایق، عامل بهبودی موقعیت کنونی و توسعه آینده هستند، ثانیاً هیچ نظام سیاسی بدون پشتوانه

اقتصادی نیرومند و شکوفا باقی و برقرار نمی ماند، یعنی تلاش سربازان بدون تلاش کارگران بی اثر است.

بنابراین بر مرد خانواده لازم است که در اداره زندگی و ارضای خواهش های افراد تحت سرپرستی اش، توسعه دهد و تمنیات آنها را در حد توانایی خود برآورده سازد و با این عمل به شخصیت آنان تحکیم بخشد و از بروز آسیب های روانی که منجر به عقده حقارت می شود، مصونشان دارد، توجه به این موضوع، زمینه سازگاری و حسن تفاهم را در خانواده و اجتماع به وجود می آورد.

۴. اتخاذ شیوه اقتصاد و صرفه جویی (و پرهیز از اسراف و ولخرجی)

انتخاب شیوه معتدل و گزینش راه میانه در امور معیشت، یکی از سالم ترین برنامه های اقتصادی در امور زندگی است. در پرتو این عامل، آدمی از تحریک صحیح اقتصادی و تلاش معاش برای اداره خانواده برخوردار گشته و از حرص و آثار رنج آور آن نجات می یابد. به کاربردن این شیوه مطلوب به سلامت روانی خانواده کمک شایانی می کند؛ زیرا فرزندان که در ایام کودکی هر چه خواسته اند، فوراً برایشان تهیه می شده است، کم کم با این روحیه خو گرفته و در بزرگسالی همواره توقع دارند دیگران بدون قید و شرط در برابر خواسته آنها تسلیم باشند.

امام رضا علیه السلام فرمود: نسبت به مصرف مال درباره خود و خانواده ات، معتدل و میانه رو باش، زیرا خداوند تعالی می فرماید: از تو می پرسند چگونه خرج کنند ای رسول خدا؟ در پاسخ آنها بگو: عفو (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۶، ۱۵۲) عفو: یعنی میانه روی. همان گونه که خداوند متعال می فرماید: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا﴾ (فرقان/۶۷)؛ و کسانی اند که چون انفاق کنند، نه ولخرجی می کنند و نه تنگ می گیرند، و میان این دو [روش] حد وسط را برمی گیرند.

راوی گوید: از حضرت امام رضا علیه السلام در (مورد) هزینه های خانواده ام طلب

اذن نمودم، فرمود: حد وسط بین دو چیزی که ناپسند است (افراط و تفریط).
گفتم: فدایت شوم به خدا سوگند که دو چیز مبعوض را نمی‌شناسم. فرمود: خدا
تو را رحمت کند، مگر نمی‌دانی که خدا دشمن می‌دارد زیاده‌روی و
سخت‌گیری را (همان، ج ۲، ۳۶۶).

بنابراین حضرت عَلَيْهِ السَّلَام از وظایف مرد برای بالا بردن سطح زندگی و نجات
خانواده، از فقر در خانواده آموزه‌های نجات‌بخشی را توصیه فرموده‌اند که در
این میان رهنمودهای زیر در زمینه اعتدال در هزینه کردن، یعنی نه اسراف و نه
تنگ‌گیری؛ و نیز توجه به قناعت حائز اهمیت فراوان است.

۵. اتخاذ شیوهٔ عفو و گذشت

«عفو» و بخشودگی ضد انتقام و از صفات پسندیدهٔ اخلاقی و از جمله سپاهیان
عقل به شمار آمده است. این صفت اخلاقی از جهت رشد معنوی، سلامت و
آرامش روانی، امنیت خانوادگی، عزت اجتماعی و بهره‌مند نمودن انسان از
مواهب حیات بسیار ضرورت دارد. از لوازم عفو و گذشت، آن است که آدمی با
آن کس که از او بریده، پیوند برقرار کند، به کسی که او را محروم ساخته،
بخشندگی پیشه نماید، از کسی که به او ظلم کرده، درگذرد. امام رضا عَلَيْهِ السَّلَام
فرموده‌اند: «از گناهان آنها صرف‌نظر کن و آنها را ببخش، بخششی زیبا که حتی
توأم با سرزنش نباشد» (عروسی حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۳، ۲۷).

با توجه به این که مرد رئیس خانواده است و باید مدیریت آن را به عهده
گیرد، یکی از سرمایه‌های لازم و اساسی برای ادارهٔ این واحد کوچک، آن است
که وی از نفوذ و محبوبیت خاصی برخوردار باشد و این بدون (اتخاذ شیوهٔ) عفو
و گذشت حاصل نمی‌شود. هرگاه مرد در برابر رفتار جاهلانهٔ همسرش قرار گیرد
و یا اعمال ناروایی از او مشاهده نماید، باید عاقلانه اندیشه کند و حتی‌المقدور
سعی نماید که حلمش فراگیر جهلش باشد، تا بتواند با همکاری او مشکلات
زندگی را حل کند و عمری را در کنارش به زندگی گرم و صمیمانه ادامه دهد.

اگر میان زن و شوهر محبت و یکرنگی باشد، غالباً میان فرزندان نیز خواهد بود، زیرا زن و شوهر که بعداً پدر و مادر می‌شوند، دو رکن خانواده‌اند و بقیه فرع آنهایند.

۶. آراستگی ظاهر و پاسخ‌گویی به نیاز غریزی همسر

پاسدار حریم عفت زن بودن از طریق آراستگی ظاهر و پرهیز از ژولیدگی، استعمال بوی خوش، پاسخ‌گویی مناسب به خواسته‌های مشروع همسر، ادا کردن حق مشروع نیاز غریزی همسر. یکی از رهنمودهای امام رضا علیه‌السلام در رابطه با برخورداری خانواده از امنیت و آرامش روانی بیشتر و جلوگیری از بروز آسیب‌های روانی، این است که مرد همان‌گونه که از همسر خود انتظار دارد، با شیوه‌ها و وسایل گوناگونی (همچون زینت و آرایش و...) انگیزه‌های رغبت و لذتش به سوی او جذب شود، زن نیز طالب چنین انتظاری است و مرد باید جنبه‌های روانی و توافق غریزی او را در نظر گیرد و عنایت کافی به آراستگی خود و تلاش در جذب زن و پاسخ به نیازهای مشروع او داشته باشد. تخلف از این موضوع، علاوه بر این که در حق زن جفا و ظلمی به شمار می‌رود، گاهی سبب بروز انحرافات در زنان خواهد شد.

امام رضا علیه‌السلام فرموده است: زینت کردن مرد و خود را نظیف و آماده ساختن به پاکی و عفت زن کمک زیادی می‌کند (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۷، ۱۸۳).

حسن بن جهم گوید: امام رضا علیه‌السلام را بسیار آراسته دیدم، پرسیدم: آیا خضاب (آرایش) کرده‌اید؟ حضرت فرمود: آری! با حنا و کتم (نوعی گیاه مخصوص) خضاب (آرایش) نموده‌ام. آیا نمی‌دانی این کار سود فراوانی دارد، زیرا زن دوست دارد در تو همان زینت را ببیند که تو دوست داری در او ببینی. (زن به شوهر آراسته خود نگاه می‌کند و به دیگران چشم نیاز نمی‌دوزد). چه بسا زن‌هایی که از جاده مستقیم عفت خارج شدند و فاسد گشتند (و این نبود مگر) به علت کم‌توجهی شوهران‌شان به نظافت و آرایش خود (همان).

حضرت علیه السلام در این باره نیز فرموده‌اند: «برای مرد سزاوار نیست که روز بوی خوش استعمال نکند. پس اگر هر روز نتوانست یک روز در میان و اگر باز نتوانست، در هر روز جمعه عطر بزند و آن را ترک نکند» (قمی، بی‌تا، ج ۲، ۵۰۸). «آمادگی و آرایش مرد برای زن از عوامل افزایش پاکدامنی زن است» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ۱۸۳).

یکی از دانشمندان بهداشت بنام «دکتر اتو کارک» می‌گوید: تجارب مکرر نشان داده که خودآرایی و پاکیزگی مرد هم موجب علاقه زن به وی می‌گردد و هم عفت او را زیاده‌تر می‌کند، چون به دیگران چشم نمی‌دوزد. زنان بدین جهت آلوده می‌شوند که شوهران‌شان خود را نمی‌آریند و پاکیزه نگاه نمی‌دارند. همان طور که تو دوست نداری زنت ژولیده و کثیف باشد، زن هم همین احساس را درباره تو دارد. عطرهای خوشبو و روغن‌های معطر مشام زنان را حساس‌تر می‌کند و آنها را به شوهران‌شان علاقه‌مند می‌سازد (کازمی خلخالی، ۱۳۷۰، ۲۷۶).

تکالیف زن

زن نیز در اداره کانون خانه و تحقق اهداف زندگی خانوادگی، نقش و مسؤولیت‌های مهمی دارد که نه تنها از نقش و مسؤولیت مردان کم‌تر نیست، بلکه در جهاتی شاید سنگین‌تر و سرنوشت‌سازتر باشد. بسیاری از نابسامانی‌های زندگی خانوادگی که شعاع و نفوذ ترکش آن به جامعه نیز می‌رسد، ناشی از ناآگاهی زنان نسبت به مسؤولیت خود و گاهی مسامحه در پذیرش آن است. وظایف و مسؤولیت‌های او ظریف و با شرایط جسمی، زیستی و لطافت روحی او متناسب است. وظایف زن با تکیه بر آموزه‌های رضوی عبارت است از:

۱. تمکین، پشتیبانی و دلجویی از شوهر

تأثیر و قدرت عشق و محبت در روابط بین زن و شوهر، از هر عامل دیگری

مؤثرتر است؛ زیرا زندگی بدون عشق سرانجام به سردی و خستگی گراییده، زمینه نامساعدی را برای رشد کج‌روی‌های اخلاقی فراهم می‌آورد. زنی که وظایف خود را با شوق و عشق انجام دهد، کارهایش هر چند که سخت و دشوار باشد، در نظر او جنبه بازی و تفریح پیدا می‌کند. شوهرانی که زنانی مهربان دارند، در کار و اجتماع موفقیت بیشتری نصیب‌شان می‌شود. بدون شک این زنان نیز پاداش کار خود را دریافت خواهند نمود.

امام رضا علیه السلام در این باره فرمودند: «بدان زنان چند دسته‌اند. بعضی زن‌ها برای شوهران‌شان بهترین غنیمت هستند؛ زنانی که به شوهران‌شان اظهار عشق و محبت می‌کنند» (عطاردی قوچانی، ۱۳۷۸، ج ۱، ۲۹۷). در جایی دیگر حضرت در این باره نیز فرموده‌اند: «بر هر زنی لازم است در مورد عشق و محبت نسبت به شوهر بی‌تفاوت نباشد، زیرا دل مرد وحشی و رمنده است، هر کس آن را رام کند (آن) دل مجذوب او گردد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۶، ۱۵۲).

شهید مطهری رحمته الله علیه درباره آثار این غریزه و نیز اختصاص آن به زنان می‌گوید: «در هیچ جای دنیا سابقه ندارد که مردان لباس‌های بدن‌نما و آرایش‌های تحریک‌کننده به کار برند. این زن است که به حکم طبیعت خاص خود، می‌خواهد دلبری کند و مرد را دل‌باخته و در دام علاقه خود اسیر کند، انحراف تبرج و برهنگی از انحراف‌های مخصوص زنان است و دستور پوشش هم برای آنان مقرر گردیده است» (مطهری، ۱۳۷۹، ج ۱۹، ۴۳۶).

بر این اساس باید به زنان هشدار داد، خود را ملزم کنند «تحت امکانات شرعی» در حوزه خانوادگی، مرد را از هر جهت تأمین کنند و در مقابل تمایلات طبیعی او تسلیم شوند تا در حصار عفت خانوادگی، محیط اجتماعی از نظر اخلاق و عفت عمومی محفوظ بماند و مرد به چشم چرانی و هوسبازی آلوده نشود. همیشه با کلماتی محبت‌آمیز، عشق و محبت خود را به شوهر اظهار دارند. در برابر ناملايمات خونسرد و بردبار باشند، کمبودها و نارسایی‌ها را تحمل کرده، با خونسردی و ملاطفت در صدد جبران آن برآیند. با گذشت و بلندهمت باشند،

فکر انتقام را از خود دور کنند. هرگز در برابر وظیفه ناشناسی یا رفتار نامناسب شوهر، رفتار مقابله به مثلی نداشته باشند.

(۴۱)

۲. انتظار از شوهر در حد توان او

بر هر زن عاقل و شایسته، سزاوار است مخارج و مصارف و احتیاجات خود و فرزندانیش را براساس سنجش میزان درآمد شوهر تنظیم کند، و در این مورد بلندپروازی ننماید. همان طور که در تأسیس یک ساختمان، نخست با فکر و برنامه به طرح‌ریزی و نقشه‌کشی پرداخته می‌شود و از آن پس به پیاده کردن آن طرح اقدام می‌کنند و هر اندازه که معمار ماهرتر باشد، آن ساختمان کامل‌تر خواهد بود، امور اقتصادی نیز چنین است. تنظیم برنامه اقتصاد زندگی براساس محاسبه و اندازه‌گیری درآمد و مخارج، آن قدر مهم است که نیمی از کسب و تحصیل ثروت محسوب می‌شود. بی‌توجهی به این امر، حیات اقتصادی خانواده را مختل کرده، آن را دستخوش نابسامانی قرار خواهد داد.

امام رضا علیه السلام در این باره فرمودند: «کسی که به روزی اندک از خداوند خشنود باشد، خداوند از او به عمل کم خشنود خواهد شد» (قمی، ۱۳۶۴، ۳۴۶). در روایتی دیگر از ایشان نقل شده است که: قناعت نفس، آدمی را از خطا و لغزش نگاه می‌دارد و موجب می‌شود که انسان به جمع ثروت نپردازد و خود را نزد اهل دنیا خاضع و حقیر نکند، (قناعت باعث خویشترداری و ارج‌مندی، و آسوده شدن از زحمت فزون خواهی، و بندگی در برابر دنیاپرستان است (عطاردی قوچانی، ۱۳۷۸، ج ۱، ۲۷۲).

با توجه به این که گروهی می‌پندارند که راه حل تمام مشکلات خانوادگی بالاترین سطح معیشت است، ولی می‌بینیم در برخی خانواده‌ها که به سطح بالای معیشت رسیده‌اند، نه تنها مشکلات خانوادگی خود را حل نکرده‌اند، بلکه در کلاف سردرگم بسیاری از مشکلات دیگر غلتیده‌اند. فراهم بودن امکانات رفاه و آسایش در زندگی، نخستین مرحله در راه رسیدن به سطح درست زندگی است.

آسایش و رفاه وقتی سودمند است که موجبات آسایش وجدان و سعادت قلبی و معرفت عقلی نیز تأمین شود و آدمی تنها در پرتو عمل به قوانین حیات‌بخش اسلام به این هدف خواهد رسید. امام رضا علیه السلام فرمود: «هر کس صبح و شام کند، در حالی که تندرست و دارای امنیت و آرامش خاطر باشد و قوت روزانه خود را داشته باشد، گویا که همه دنیا برای او فراهم است» (نراقی، ۱۳۷۷، ج ۲، ۴۸).

بنابراین اگر زن قصد سازش با شوهر داشته باشد، همواره در مقام دلجویی از شوهر و به دست آوردن دل او برآمده و هیچ وقت کاری نخواهد کرد که دل شریک‌اش از او ملول و آزرده گردد، بلکه مراقب است که توقعات خود را در حد توان او محدود سازد و هرگز شوهر خود را به انجام کارهایی که در حد توان او نیست، مجبور نمی‌کند.

۳. احترام به خانواده شوهر

در زندگی خانوادگی ممکن است مواردی پیش آید که زن نتواند خود را با خانواده شوهرش وفق دهد، زیرا آنها را در نوع اندیشه، سلیقه و رفتار با خود متفاوت می‌بیند. در این گونه موارد عقل حکم می‌کند که زن با یک مهارت و پختگی خاص، شرایط را به طور مطبوع برای خود فراهم سازد، نه آن که همچون غریقی به درون بدبختی‌ها فرو رود و عاجزانه غرق شود. اولین قدم در راه غلبه بر شرایط و مقتضیات (غیر دلخواه) آن است که فرد خود را آنچه که هست، بداند و با بهره‌گیری از تعالیم مذهبی، مواهب طبیعی و استعدادهای مختلف را علی‌رغم شرایط نامساعدی که گریبان‌گیر وی شده است، در راه‌های سودمند به کار اندازد. حالت سرکشی و طغیان در مقابل شرایط موجود، کاری زیان‌آور و عبث است و خود دلیلی بر نارسایی شخصیت محسوب می‌شود. گفتن هر کلمه یا عبارت منفی شخص را یک قدم به شکست و اضمحلال نزدیک می‌کند، زیرا به کار بردن کلمات و جملات منفی ماهیت و طرز تلقی افراد را در

مقابل حقایق زندگی نشان می‌دهد. بدین معنی که لیاقت و قدرت خود را ناچیز شمرده، یا در عوض مشکلات را در مقابل خود به صورت اغراق آمیزی بزرگ کرده‌اند.

امام رضا علیه السلام فرموده است: «خطای زشت زن در این است که خانواده شوهرش را آزار دهد و به آنها دشنام گوید» (عروسی حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۳، ۵۸۲).

بر این اساس زن باید نسبت به خانواده و فامیل او رفتار محترمانه و مؤدبانه داشته باشد. همین احساس سبب افزایش محبت مرد به زن می‌شود. حال اگر قضیه به عکس باشد، مسلماً نتیجه آن هم به عکس خواهد بود و همین مقدار سبب دلسردی مرد و زن از یکدیگر شده، غبارهای تیره کدورت و عدم علاقه، آسمان زناشویی آن دو را تاریک‌تر خواهد نمود.

۴. وفاداری در زندگی

در کلام امام هشتم علیه السلام همه آراستگی‌های اخلاقی زن، در اصول وفاداری او نسبت به شوهر و فرزندانش متمرکز می‌شود. آن حضرت علیه السلام در بیانی جامع چنین فرموده است:

«بزرگ‌ترین موهبتی که نصیب بنده خدا می‌گردد، این است که همسر شایسته‌ای داشته باشد که هرگاه مرد او را ببیند، شاد شود و (آن زن) در غیاب شوهر حافظ عفت خویش و اموال وی باشد. خود را از خیانت در پیمان زناشویی و خیانت در اموال شوهرش حفظ کند» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ۲۲).

هم‌چنین امام رضا علیه السلام روایت کردند که حضرت علی علیه السلام فرمودند: «بهترین زنان شما، آن زنی است که خوش اخلاق و بردبار باشد. هرگاه شوهرش بر وی خشمگین شود، با نظر غضب به شوهرش نگاه نکند تا هنگامی که از وی خشنود گردد، و هرگاه شوهرش از وی غایب شد، حقوق شوهری را حفظ کند. این چنین زن از کارگزاران الهی است و عاملان خداوند از رحمت او ناامید

نیستند» (عطاردی قوچانی، ۱۳۷۸، ج ۲، ۲۵۵؛ کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۵، ۳۲۴).
در دو حدیث مذکور، امام رضا علیه السلام مسؤولیت‌ها و تکالیف بزرگ زن را در رعایت اصول وفاداری او نسبت به زندگی مشترک بیان فرموده است که می‌توان اهم آنها را در ده مورد خلاصه کرد:

۱. تربیت فرزند؛
۲. دوستی و محبت؛
۳. رازپوشی؛
۴. عفت و ادب؛
۵. پوشاندن اندامی (که برای شوهر سزاوار است) در نزد نامحرم‌ان؛
۶. مکتوم نساختن و مخفی نکردن آنچه برای شوهر بااهمیت است؛
۷. آرایش و خودنمایی در برابر شوهر؛
۸. تسلیم شدن در برابر خواسته‌های مشروع شوهر و پاسخ به آنها؛
۹. نگهداری اموال شوهر و حفظ آبروی او؛
۱۰. سعی و جدیت در حفظ طراوت، زیبایی و جذابیت خود.

وظایف والدین نسبت به فرزندان

سعادت خانواده با داشتن فرزند، بهتر تأمین می‌شود، زیرا وجود فرزند به فضای خانواده گرمی و نشاط می‌بخشد و پدر و مادر را به کوشش و تلاش پیگیر و خستگی ناپذیر وادار می‌کند. هر خانواده بی‌فرزند از حالت طبیعی خارج شده و ناکام و پژمرده به نظر می‌رسد. همان‌گونه که امام رضا علیه السلام در این باره می‌فرماید: «هرگاه خداوند بخواهد خیر و سعادت به بنده‌ای روی آورد، او را نمی‌میراند تا این که دارای فرزند گردد و در زمان حیات خویش نسل و اولاد خود را مشاهده کند» (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ۲۱۹). هم‌چنین از ایشان روایت شده است: «هر کس بمیرد و از خود فرزندی به یادگار نگذارد، مثل این است که هرگز میان مردم زندگی نمی‌کرده و حیاتی نداشته است» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ۴۸۱).

بنابراین زندگی زناشویی بی‌فرزند پژمرده است، که پس از آوردن فرزند، شکفته می‌گردد، فرزند مقام خود را در کل، بالاتر می‌برد و مانند آبی است که پای گیاهی می‌ریزد تا آن را تازه و شکفته گردانند. با آمدن فرزند تکالیف و وظایفی نیز برای پدر و مادر ایجاب می‌شود. در سیرهٔ رضوی این وظایف طی آموزه‌هایی گران‌بها مورد تأکید قرار گرفته است. در این قسمت به مهم‌ترین آنان اشاره می‌شود:

۱. گفتن اذان و اقامه در گوش کودک

امام رضا علیه السلام فرموده است: هرگاه فرزندی به دنیا آمد، در گوش راست او اذان و در گوش چپ او، باید اقامه گفته شود (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۱، ۱۱۶).

پیامبر صلی الله علیه و آله این عمل را پناهی در برابر القائنات و لغزش‌های شیطانی ذکر کرده‌اند (ابن حیون، ۱۳۸۵، ج ۱، ۱۴۷).

۲. اجرای سنتهای اسلامی

امام رضا علیه السلام از پدراناش روایت کرده که حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود: فرزندان خود را روز هفتم تولد ختنه کنید، زیرا به این وسیله پاک‌تر می‌شوند و زودتر گوشت می‌روید (عطاردی قوچانی، ۱۳۷۸، ج ۲، ۲۷۸؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ۲۸).

هم‌چنین امام رضا علیه السلام در نامهٔ خود به مأمون نوشت: گوسفند عقیقه از مولود پسر و دختر واجب است. همچنین نام‌گذاری فرزند واجب است، و تراشیدن سرش در روز هفتم ولادت و به وزن موی او صدقه داده شود، طلا یا نقره (همان).

در روایتی دیگر حضرت از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل کرده‌اند: دست و روی کودکان خود را از آلودگی ناشی از چربی بشوید و پاکیزه کنید، زیرا شیطان بوی چربی را استشمام می‌کند و در خواب، کودک را به وحشت می‌اندازد و

فرشتگان موکل او آزار می‌بینند (همان، ج ۲، ۶۹).

۳. اولویت دادن به شیر مادر

معمولاً کودک تا زمانی که استعداد هضم غذاهای متنوع و جویدن آنها را به طور کامل پیدا نکرده است، به شیر احتیاج دارد. او فقط از شیر مادر لذت می‌برد، زیرا شیر مادر است که می‌تواند سلامت و تعادل کودک را تضمین کند.

حضرت رضا علیه السلام از پدراناش روایت کرده که حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود: «برای کودک چیزی بهتر از شیر مادرش نیست» (عطاردی قوجانی، ۱۳۷۸، ج ۲، ۲۷۸).

طبق آیه شریفه ﴿وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنَ كَامِلَيْنَ﴾ (بقره/۲۳۳)؛ و مادران [باید] فرزندان خود را دو سال تمام شیر دهند. حداکثر مدتی که برای شیردادن کودک می‌توان در نظر گرفت، دو سال و حداقل آن بیست و یک ماه است و کم‌تر از آن در حق طفل، ظلم و ستم محسوب می‌شود (قزوینی، ۱۴۲۹ق، ج ۲، ۱۴۸).

اگر مادر به هر دلیلی نتوانست فرزندش را شیر دهد باید برای او دایه‌ای برگزید. با توجه به این که شیر دادن به کودک زیربنا و اساس شخصیت او را پی‌ریزی می‌نماید. پس لازم است آن کس که پستان به دهان طفل می‌گذارد، از عوارض و آشفته‌گی‌های جسمی و روحی به دور باشد تا کودک را دچار شرایط و حالات غیرطبیعی نسازد. چون چنین کسی در واقع شیرۀ جانش را به کام طفل می‌ریزد.

امام رضا علیه السلام از رسول اکرم صلی الله علیه و آله روایت کردند که ایشان فرمودند: زنان احمق و زنانی که رنجور و معیوب هستند و بی‌اختیار از چشم‌شان اشک می‌چکد را برای شیردادن فرزندانان انتخاب نکنید؛ زیرا شیر تأثیر سوء خود را می‌گذارد (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۵، ۸۸؛ عطاردی قوجانی، ۱۳۷۸، ج ۲، ۲۷۸).

۴. انتخاب نام نیک برای فرزندان

یکی از حقوق مسلم کودک بر والدین، انتخاب نام نیک و شایسته برای او است. اهمیت این موضوع به قدری است که در متون اسلامی فصل جداگانه‌ای به نام باب اسم‌ها و کنیه‌ها وجود دارد.

پدر و مادر موظف‌اند قبل از به دنیا آمدن فرزند، نام زیبایی را برای او انتخاب کنند که در طول زندگی وی، سبب احساس عقده و شرمندگی‌اش نشود.

امام رضا علیه السلام به انتخاب نام نیکو برای فرزندان توجه شایانی داشته‌اند و بارها مردم را بر نام نیکو نهادن بر فرزندان تشویق کرده‌اند و فرموده‌اند: در هر خانه‌ای که کسی به نام «محمد» یا «علی» یا «حسن» یا «حسین» یا «جعفر» یا «طالب» یا «عبدالله» و از زنان به نام «فاطمه» وجود داشته باشد، فقر و تنگدستی (در آن خانه) راه نخواهد یافت (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱، ۳۹۶).

از امام رضا علیه السلام سؤال شد: چرا اعراب، فرزندان خود را به نام‌های سگ، یوزپلنگ و نظایر آن نام‌گذاری می‌کردند؟ حضرت در پاسخ فرمود: عرب‌ها مردان جنگ و نبرد بودند، این اسم‌ها را روی فرزندان خود می‌گذارند تا هنگام صدا زدن فرزندان‌شان، در دل دشمن ترس و وحشت ایجاد کنند و این‌گونه اسم‌ها برای آنان هیبت و شجاعت محسوب شود (همان، ج ۵، ۱۱۵).

با توجه به این که نام و لقب از مظاهر تجلی شخصیت آدمی است؛ همان‌گونه که هر کس می‌خواهد ساختمان طبیعی بدنش موزون و زیبا باشد، همچنین میل دارد تمام مظاهر و پدیده‌های زندگی‌اش از جلوه‌ی زیبایی برخوردار باشد، نام و نام خانوادگی یکی از مظاهر مهم است. هرگاه نام و فامیل فرد نامناسب و زشت باشد، همواره بین دیگران احساس حقارت می‌کند. کودکی که دچار احساس حقارت است، وقتی که بزرگ شود، یک رفتار انزواطلبانه‌ای پیش خواهد گرفت، یا دست کم نسبت به هم‌نوعانش حس دوری و غربتی خواهد داشت؛ زیرا وقایع و تجارب دوران کودکی به او فهمانده است که نزدیکی و جوشش با دیگران تمسخر و انتقاد را متوجه او ساخته است.

۵. تشویق فرزندان بر اساس لیاقت‌ها و شایستگی‌های خاص خود

برتری دادن بعضی از فرزندان (به حسب لیاقت‌هایشان) بر بعضی دیگر، در برخی موارد جایز است، ولی هرگاه موجبات کینه توزی و دشمنی دیگران را فراهم کند، باید ترک شود. قائل شدن تساوی در موارد تبعیض مایه تباهی و از هم گسستن نظام زندگی است. فرزندی که موازین علم و ادب و یا مزایای دیگر اخلاقی را رعایت نمی‌کند، یکسان نگریستن به چنین فردی علاوه بر این که روح فضیلت خواهی را در دیگران می‌کشد، خود ستمی است بر این فرد که به طور خودرو، رشد کند و بالا رود. عدم رعایت یک‌سونگری به فرزندان در مواردی به حسب حال ایشان، مهربی است که از جانب مربی باید اعمال شود، گرچه ظاهر کار تبعیض است ولی در باطن مهر است و محبت.

راوی گوید: از امام رضا علیه السلام پرسیدم مردی برخی از فرزندان را بر برخی دیگر ترجیح می‌دهد و یا یکی را بیشتر از دیگری دوست دارد (این چه حکمی دارد). حضرت فرمود: آری امام صادق علیه السلام نیز این طور رفتار می‌کرد. به «محمد» علاقه بیشتری نشان می‌داد و حضرت موسی بن جعفر علیه السلام نیز به «احمد» علاقه داشت و او را بر دیگر فرزندش برتری می‌داد. هنگامی که از جای خود برخاستم، عرض کردم، فدایتان شوم. مردی که دختر خود را از پسرش بیشتر دوست دارد، همان حکم را دارد، حضرت فرمود: پسر و دختر در این حکم با هم مساویند (عطاردی قوچانی، ۱۳۷۸، ج ۲، ۲۷۷).

از امام رضا علیه السلام روایت شده است: روزی حضرت موسی بن جعفر علیه السلام در محضر پدرش امام صادق علیه السلام سخنی گفت که باعث شگفتی و سرور پدر شد. حضرت در مقام تشویق فرزند خود، او را مورد خطاب قرار داد و فرمود: «ای فرزندم! سپاس خدای را که تو را جانشین و خلف پدران و مایه سرور و بهجت فرزندان و جانشین دوستان قرار داد. (یعنی فرزندم، تو با این شایستگی و لیاقتی که از خود نشان می‌دهی، هم بهترین خلف و جانشین پدر هستی و هم بهترین فرزند و مایه روشنی چشم پدر و هم بهترین یار و مونس پدر به جای

دوستان او می‌باشی» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ۱۲۷).

(۴۹)

۶. پرورش مکارم اخلاق (روحیه بزرگواری) در فرزندان

از جمله مسؤولیت‌های مهم خانواده در رابطه با فرزندان، آن است که در تربیت اخلاقی و پرورش عزت نفس آنان کمال مراقبت را اعمال نمایند و در هر شرایطی به تناسب فهم‌شان راه و روش صحیح زندگی را به آنان نشان دهند. فرزندان در عین این که برای یک زندگی اخلاقی مستعد هستند، برای پستی و رذالت نیز قابلیت دارند. مربی لایق و عاقل سعی می‌کند، از چنین فرصتی استفاده کند و آنان را به مکارم اخلاق و ارزش‌های اصیل انسانی (همچون ادای امانت، انصاف و عدالت) دعوت نماید و از این طریق، راه رسیدن به مقاصد عالی و وصول به مفاخر و معالی را برای ایشان فراهم آورد. هر کسی به چنین درجه از تربیت دست یابد، به هر مرتبه‌ای از مراتب دنیوی راه یابد، خود را کامل نپنداشته و به وضعیت خویش قانع و دلخوش نمی‌شود، زیرا دنیا و شئون مادی در نظر او بی‌ارزش است. آنچه در نظر او حائز اهمیت است، شرافت و حیثیت انسانی است، لذا او هرگز چیزی را با این سرمایه مبادله نمی‌کند و خویشتن را به بهای ارزان نمی‌فروشد.

پرورش روحیه کرامت در خاندان امام رضا علیه السلام در اولویت زندگی قرار داشته است، تا جایی که در فرزندان خردسال ایشان این روحیه آشکارا و زبان‌زد خاص و عام می‌باشد. پس از یک سال از وفات حضرت رضا علیه السلام مأمون خلیفه وقت به بغداد آمد؛ اتفاقاً روزی به عزم شکار به خارج می‌رفت. گذارش به یکی از محلات کنار شهر افتاد که جمعی کودک در راه با هم بازی می‌کردند. حضرت محمد بن علی، امام جواد علیه السلام، که آن روز حدود یازده ساله بود، در کنار کودکان ایستاده بود. مأمون نزدیک شد و کودکان فرار کردند، تنها امام جواد علیه السلام از جای خود حرکت نکرد. خلیفه که از دور ناظر فرار کودکان و توقف امام جواد علیه السلام بود، وقتی نزدیک آن حضرت رسید، عنان مرکب کشید و

گفت: ای کودک! چرا مانند سایر اطفال فرار نکردی و همچنان در جای خود ماندی؟!

امام جواد علیه السلام بدون درنگ جواب داد: ای خلیفه مسلمین! راه عبور تنگ نبود که با رفتن خود توسعه داده باشیم، جرمی مرتکب نشده‌ام تا بترسم و فرار کنم، گمان من درباره خلیفه مسلمین نیکو است، می‌دانم به کسی که مرتکب گناه نشده، آسیبی نمی‌رسانی، به این جهت توقف کردم.

مأمون که تا آن موقع حضرت را نمی‌شناخت و از سخنان حکیمانه و رخسار زیبای وی به عجب آمده بود، پرسید: اسم شما چیست؟

فرمود: محمد

گفت: پسر کیستی؟

فرمود: فرزند علی بن موسی الرضا علیه السلام هستم.

مأمون به روان پاک حضرت رضا علیه السلام درود و رحمت فرستاد و مرکب خود را به راهی که در پیش داشت، به حرکت درآورد (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۲، ۱۲۲).

تکالیف فرزندان نسبت به والدین

در خانواده، مسأله فرزندان و مسؤولیت آنها در برابر والدین از اهمیت شایانی برخوردار است. چند موارد آن با رعایت اختصار عرضه می‌شود. پیش‌تر باید متذکر شد، این مسؤولیت‌ها برای دورانی است که فرزندان خانواده به سن تشخیص رسیده و یا در سنین تکلیف شرعی هستند و مکلف به رعایت تعالیم و دستورات الهی هستند. این جا به مهم‌ترین آنها، با استناد به سیره رضوی، اشاره می‌شود:

۱. نیکی به والدین و اطاعت از آنها

امام رضا علیه السلام فرمود: نیکی به پدر و مادر بر فرزند واجب است، گرچه هر دو

مشرك باشند و اطاعت مخلوق در معصیت خدا جایز نیست (اگر تو را به تخلف از فرمان الهی امر کردند، از آنها پیروی مکن) (همان ج ۷۴، ۷۲).

همچنین حضرت در روایت دیگری می‌فرمایند: بر تو باد به اطاعت کردن از پدر و نیکی و فروتنی و خضوع و بزرگ شمردن و احترام به او، و همیشه صدای خود را در حضور وی آهسته کن؛ زیرا که پدر ریشهٔ فرزند است و فرزند شاخه‌ای از او می‌باشد. اگر او نبود، خدا تو را مقدر نمی‌کرد و جاه و جان و اموال را در راه او نثار کن (همان، ج ۷۱، ۷۶).

۲. قدردانی و تشکر از زحمات پدر و مادر

امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند در قرآن شریف حق والدین را قرین حق خود قرار داده و فرموده است: شکر گزار من و شکر گزار پدر و مادرت باش که برگشت همه به سوی اوست (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ۶۲۷).

در این حدیث رضوی شکر پدر و مادر، درست در کنار شکر خدا قرار گرفته است، گویی شکر والدین مانند شکر خدا، بلکه (شکر والدین) خود شکر خداست. مؤید این مطلب روایت ذیل نیز می‌باشد: امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند امر به سپاس‌گزاری از خود و والدین انسان‌ها کرده است، پس کسی که خدا را شکر کند ولی از والدین قدردانی نکند، در حقیقت خدا را شکر نکرده است (عطاردی قوچانی، ۱۳۷۸، ج ۱، ۲۶۸).

۳. پرهیز از موجبات عقوق (هرگونه رنجش و آزرده‌گی خاطر پدر و مادر)
عقوق در لغت به معنای نافرمانی، آزرده‌گی، ترک نیکی و مهربانی است. عقوق پدر و مادر عبارت است از به خشم آوردن و شکستن دل و آزرده‌گی خاطر ایشان. به هر نوع که دل آزرده شوند، عقوق حاصل و آدمی مستحق عذاب الهی می‌شود.

امام رضا علیه السلام از جدش امام صادق علیه السلام حدیث نقل کرده که حضرت فرموده است: اگر خداوند برای جلوگیری از رنجش و آزار پدر و مادر کلمه‌ای را

کوتاه‌تر از اف می‌دانست، آن را در قرآن شریف می‌آورد (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۶، ۴۰۹).

۴. دعا برای پدر و مادر، رفیق و مدارا در هر حال

معمربن‌خلاد گوید: به امام هشتم علیه‌السلام عرض کردم، پدر و مادرم مذهب حق را نمی‌شناسند، آیا برای آنان طلب مغفرت کنم؟ حضرت در پاسخ فرمود: برایشان دعا کن، صدقه بده و اگر زنده‌اند، با آنان مدارا کن تا هدایت شوند؛ زیرا پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرمود: من به رحمت و مهربانی مبعوث شده‌ام، نه به عقوبت و نافرمانی (قمی، بی‌تا، ج ۲، ۶۸۷).

از این روایات فهمیده می‌شود که حقوق پدر و مادر آن قدر سنگین است که حتی در صورت مشرک بودن باز احترام واجب است، مبادا کسی تصور کند که مخالفت با پدر و مادر در صورت مشرک بودن، می‌تواند دلیلی برای بدرفتاری با آنها باشد.

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه که در این پژوهش بیان گردید، فرهنگ رضوی برای خانواده اهمیت فراوان قائل است و آن را سنگ بنای مهم حیات اجتماعی می‌شناسد. حضرت امام رضا علیه‌السلام وحدت جامعه را از وحدت زوجین و وحدت اعضاء خانواده می‌شناسد و علایق انسانی موجود در خانواده را قابل گسترش و نشر در جامعه به حساب می‌آورد. ایشان معتقد هستند برای این که جوامع تحت ضابطه در آیند چاره‌ای جز این نیست که نخست خانواده تحت ضابطه در آید و هرگونه نظم و سازندگی باید از خانواده آغاز گردد و به تبع آن دامنه سازندگی و گسترش به جامعه کشانده شود و حیات اجتماعی تحت نظم و ضابطه در آید. با کنکاش و جست‌جو در سیره رضوی مشخص گردید که رشد و شکوفایی نظام خانواده، مرهون شناخت و رعایت دقیق حقوق هر یک از اعضای آن نسبت

به یکدیگر است. همان طور که نظام‌های بزرگ اجتماعی، قوانین و حقوق خاص خودش را در ارتباط با اداره و استحکام و رشد و بالندگی دارند، نظام خانواده نیز چنین است. مهم‌ترین رکن در نظام خانواده، پدر و مادر است که هر کدام از حقوق ویژه‌ای در ارتباط با یکدیگر و در ارتباط با فرزندان برخوردار هستند. رعایت این حقوق، رشته‌های پر بار نظام خانواده را مستحکم می‌سازد. تأمین شرایط زندگی شیرین، شایسته و ایجاد محیط سالم و امن، محصول ایمان و اعتقاد زن و مرد به قانون دینی و عمل بر طبق آن می‌باشد.

از طرف دیگر آموزه‌های رضوی، خانواده را کانون اخلاقی جامعه می‌داند. نوع تربیت و ارتباطات موجود در خانواده موجب وحدت و منش اجتماعی است. نسل سالم جز در دامن خانواده سالم نمی‌تواند تربیت شود. وظیفه‌ای که خانواده در قبال تربیت فرد دارد و نقش مهمی که در این زمینه ایفا می‌کند، در واقع به وظیفه او در قبال تربیت جامعه پیوند می‌خورد. سبک زندگی رضوی در مقابل زحمات والدین، حقوق ویژه‌ای را برای آنها قائل شده است. از این رو فرزندان باید در هر شرایطی احترام آنها را نگه دارند و به آنان احسان و نیکی نمایند.

پی‌نوشت‌ها

۱. روش کیفی روشی است که بیشتر در تحلیل‌های تاریخی صورت می‌گیرد. داده‌های کیفی از طریق و روش‌های گوناگونی جمع‌آوری می‌شوند. برخی از این روش‌ها عبارتند از یادداشت‌های میدانی، مصاحبه‌ها، اسناد پژوهشی، نامه‌ها، متون چاپی، سخنرانی‌های شخصیت‌های سیاسی، پرونده‌های دادرسی‌های قضایی و اشکال بسیار متنوع دیگر. رویکردی که بر پژوهش کیفی حاکم است، بیشتر جنبه اثبات‌گرایانه و تفسیری به خود دارد. از این رو، تحلیل داده‌ها با توجه به آن رویکرد انجام می‌گیرد (طالقانی، ۱۳۸۱، ۹۸-۹۷).

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه (۱۴۱۳)، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۳. -----، عیون اخبار الرضا (ع) (۱۳۷۸)، تهران، نشر جهان.

۴. ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی (۱۳۸۵)، دعائم الإسلام، قم، مؤسسه آل‌البتیة.
۵. اشرفی حجتی، غلامرضا (۱۳۷۵)، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، کتابخانه گنج دانش.
۶. اعزازی، شهلا (۱۳۸۵)، جامعه‌شناسی خانواده: با تأکید بر نقش، ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر، تهران، انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.
۷. بحرانی اصفهانی، عبدالله (۱۳۸۲)، عوالم العلوم و المعارف والأحوال، قم، مؤسسه الإمام المهدي عجل الله تعالی فرجه الشریف.
۸. بورنستین، ف. ج. (۱۳۸۰)، روش‌های درمان مشکلات زناشویی، ترجمه حسن توزنده جانی و نسرین کمال‌پور، مشهد، مرنندیز.
۹. حجازی، علاء‌الدین (۱۴۰۶ق)، صحیفه الرضا علیه السلام، ترجمه مشهد: کنگره جهانی امام رضا علیه السلام.
۱۰. حرعاملی، محمدبن حسن (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل‌البتیة.
۱۱. طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، (۱۳۷۴)، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۱۲. طبرسی، فضل بن محمد (۱۳۶۰)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات ناصر خسرو.
۱۳. طبرسی، حسن بن فضل (۱۴۱۲ق)، مکارم الأخلاق، قم، شریف رضی.
۱۴. عروسی حویزی (۱۴۱۵ق)، عبد علی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، قم، اسماعیلیان.
۱۵. عطاردی قوچانی، عزیزالله (۱۳۷۸)، مسند الامام الرضا، قم، استقلال.
۱۶. قزوینی، ملاخلیل بن غازی (۱۴۲۹ق)، الشافی فی شرح الکافی، قم، دار الحدیث.
۱۷. قائمی، علی (۱۳۸۲)، نظام حیات خانواده در اسلام، تهران، انجمن اولیاء و مربیان.
۱۸. قمی، عباس (بی‌تا)، سفینه البحار، مشهد، کتابفروشی جعفری.
۱۹. -----، (۱۳۶۴)، انوار البهیة، قم، افست.
۲۰. کاظمی خلخالی، زین‌العابدین (۱۳۷۰)، زناشویی راز خوشبختی، تهران، نشر محمد.
۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۲۹ق)، الکافی، قم، دارالحدیث.
۲۲. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار، بیروت، دار إحياء التراث العربی.
۲۳. -----، (۱۴۰۶ق)، روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، قم، مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانپور.
۲۴. مطهری، مرتضی (۱۳۷۹)، مجموعه آثار استاد مطهری، تهران، صدرا، ۱۳۷۹.
۲۵. نراقی، محمد مهدی (۱۳۷۷)، جامع السعادة، تهران، حکمت.
۲۶. نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم، مؤسسه آل‌البتیة.